

Umirovljenici Republike Hrvatske - trećina stanovništva na marginama

Senior citizens of the Republic
of Croatia - the third of the
population on the margins

Mateja Radoš

mateja.rados211@gmail.com

Preddiplomski studij
sociologije i povijesti umjetnosti

Filozofski fakultet
Sveučilište u Zagrebu

Ivana Lučića 3
10 000 Zagreb, Hrvatska

SAŽETAK

Rad se osvrće na promjene koje za sobom donosi suvremeno društvo, odnosno društvo postmodernosti, koje u velikoj mjeri na negativan način utječe na skupinu koja u Hrvatskoj čini gotovo trećinu sveukupnog stanovništva – umirovljenike treće životne dobi. Primjenom suvremenih socioloških teorija (pr. Giddens, Castells i Bourdieu) i osvrtom na suvremena istraživanja u RH dobiva se šira slika o ovom dijelu populacije s naglaskom na društveno (stereotipizacija umirovljenika) i ekonomsko stanje. Ovim radom želi se ostvariti prikaz stvarnog stanja umirovljenika RH treće životne dobi i, na temelju postojećih istraživanja, utvrditi netočnost postojećih mitova o starenju.

KLJUČNE RIJEČI

ageizam, materijalne žrtve, stereotipizacija treće životne dobi, suvremeni mitovi o starenju

SUMMARY

The paper looks at the changes brought about by modern society, ie. society of post-modernity, which has a large extent in a negative way, affecting the group that in Re Croatia makes up almost a third of the total population - the elderly. By applying contemporary sociological theories (eg Giddens, Castells and Bourdieu) and reviewing contemporary research in the Republic of Croatia, a broader picture of this part of the population is obtained, with an emphasis on social (stereotyping of retirees) and economic situation. This paper seeks to provide an overview of the actual situation of Croatian retirees of the third age and, based on existing research, to determine the inaccuracy of existing myths about aging.

KEY WORDS

ageism, material sacrifices, stereotyping of the third age, contemporary myths about aging

Uvod

Suvremeno društvo zahvaćeno je mnogim promjenama među kojima je jedna od značajnijih ona koja se odnosi na društvenu akceleraciju, odnosno ubrzanje. Ono što se lako može primijetiti, i, između ostalog, empirijski je dokazano, jest da modernizaciju karakterizira znatno ubrzanje svih vrsta tehnoloških, ekonomskih, socijalnih i kulturnih procesa, uzimajući u obzir i opći tempo života (Rosa, 2003). Procesi modernizacije su (snažna) individualizacija, racionalizacija, (funkcionalna i strukturna) diferencijacija te instrumentalno pripitomljavanje prirode (Rosa, 2003:3). Društvena akceleracija nije stabilan proces. Ona se razvija u valovima (najčešće pokrenutih novim tehnologijama ili oblicima društveno-ekonomske organizacije) (Rosa, 2003:3). Kontinuirana i ubrzana transformacija društvenog svijeta čini da materijalizacija prevladava nad duhovnim, a očekivanja nad sjećanjima, što uzrokuje stješnjavanje vremensko-prostornog koncepta (Leccardi, 2003). Sa subjektivnog stajališta, ubrzanje tempa života ima utjecaj na iskustvo pojedinaca u vremenu – osobe vrijeme smatraju oskudnim, osjećaju se užurbano i pod vremenskim pritiskom i stresom. Prevladava kolektivni osjećaj kako vrijeme prolazi brže nego prije i briga da nećemo moći zadržati korak s tempom društvenog života (Rosa, 2003). Čini se da su se ti osjećaji povećali tijekom posljednjih desetljeća, što čini vjerojatnim argument da „digitalna revolucija” i procesi globalizacije predstavljaju još jedan val društvenog ubrzanja (Rosa, 2003:9). Međutim, ne ubrzavaju se sve društvene skupine jednako. Bolesnici, siromašni, nezaposleni i stariji prisiljeni su usporiti (Rosa, 2003:22). Još jedan element koji sociolog Manuel Castells pridaje modernom društvu jest bezvremeno vrijeme (Castells, 2007). Vrijeme bez vremena, kao rezultat društvenog ubrzanja, poriče prošlost (jer ona više nije relevantna), stvara nemogućnost predikcije budućnosti (jer se promjene naprosto prebrzo odvijaju) i pojedincu ne ostavlja izbor osim živjeti u nesigurnosti sadašnjosti.

U ovome radu usmjerit ću pozornost na jednu od spomenutih skupina koju sve te promjene pogađaju gotovo isključivo u negativnoj konotaciji ili ih mimoilaze – umirovljenike, odnosno skupinu treće životne dobi. Vjerojatno ova činjenica neće iznenaditi, osobito kada se prisjetimo još svježih mišljenja javnosti u doba pandemije u kojem smrtnost starog stanovništva nimalo nije šokirala stanovnike jer, govorilo se, „ne umiru od korone, nego s njom” (Jazić, 2020), a neke su se države pozivale i na nevinost prirodnog odabira, pritom očigledno smatrajući kako staro stanovništvo našem planetu ne predstavlja ništa drugo doli smetnju. No, problem stigmatizacije starosti nije nešto novo, on traje od kada je

suvremenog društva i što je ono „suvremenije“, to problem postaje veći, ali, čini se, manje očitim. Dok je starost nekoć bila osobina mudrosti i životnog iskustva, danas je ona samo sinonim za tehnološko i informatičko neznanje, konzervativnost i nedovoljnu upućenost u suvremeno društvo. Pod utjecajem individualizacije savjeti životno iskusnijih postaju nepotreban višak znanja, dok se sve veća važnost pridaje vlastitom samoostvarenju i učenju na vlastitim pogreškama. Uostalom, ni vrijednosti koje čuvaju stariji više nisu aktualne, pa ih se, čini se, nema što pitati, što je dakako samo mit. Da nakon 65. godine života više na ovom svijetu „nimate što tražiti“, dobar su primjer (barem u Republici Hrvatskoj) mirovine, koje se ne smatraju elementom socijalne sigurnosti, nego darom države (Škember, 2003:289).

Prosječna mirovina je 1999. godine iznosila 1322 kune, a 2011. 2567 kuna, dok je prosječna plaća porasla s 3055 kuna na 7038 kuna. To znači da su plaće u protekle 22 godine porasle za 130 posto, a mirovine za samo 1258 kuna odnosno 95 posto (Javno zdravstvo, 2011). Najrecentnije statistike Hrvatskog zavoda za mirovinu pokazuju kako se u proteklih deset godina prosječna plaća podigla za još stotinjak kuna, dok su se mirovine povećale za otprilike 300 kuna. Zvuči kao pozitivan pomak, ali treba uzeti u obzir povećanje cijena nekretnina, režija i proizvoda na tržištu. Visinu cijena domova za starije nije hvalevrijedno ni spominjati, a mogućnost dokolice (kako zbog ekonomskih mogućnosti tako i zbog epidemiološke situacije) također je mizerna (Grgurić, 2020). Također valja napomenuti kako je prema propisima umirovljenicima ustegnuta zakonski utvrđena najniža mirovina te se priznaje samo mirovina određena prema stažu i plaći. Tako se toj skupini umirovljenika razlika od njihove zarađene mirovine do najniže odmah oduzima, stoga se umirovljeniku, ako se povremeno zaposli kako bi povećao svoja minimalna primanja, automatski oduzima dodatak (Knežević, 2020:5). Od oko 830 000 osoba starijih od 65 godina trećina njih je u zoni rizika od siromaštva i socijalne isključenosti. No, samo ih 8000 (manje od jedan posto) prima stalnu socijalnu pomoć, uz obvezu upisa tereta na vlasništvo jedine nekretnine kako bi se država naplatila od nasljednika. Gdje su ostali, od čega živi njih oko 60 000 koji ne primaju nikakvu mirovinu ni prihoda? (Petrović, 2020:3).

Stav vlasti prema umirovljenicima i pasivno ponašanje umirovljenika

Početak 1970-ih u Hrvatskoj se mijenjaju gospodarske i demografske postavke na kojima su počivali javni mirovinski sustavi. Kao posljedica dugogodišnjeg snižavanja fertiliteta, a potom i produženja očekivanog trajanja života, suočeni smo s procesom demografskog starenja, tj. porastom broja i udjela stanovništva starog 65 i više godina (Akrap, 2006). Kada društvo zatekne ekonomska nestabilnost (koja je zatekla RH devedesetih godina i koja ju opetovano zahvaća), materijalne žrtve (restrikcije) neizbježna su

komponenta. Tada se postavlja pitanje kako te žrtve raspodijeliti među stanovništvom? Logičkim, ali i ustavnim načelom one moraju biti ravnomjerno raspodijeljene. Županov navodi kako bi vlada, polazeći od takvog načela, trebala uspostaviti uredbu o ograničenju rasta plaća čime bi se, s obzirom na zakonom propisanu vezanost mirovina uz plaće, automatski ograničio i porast mirovina (Županov, 1996). Međutim, povrh toga donesena je i posebna uredba o ograničenju sredstava za mirovine, čime je prihvatila „načelo“ da umirovljenici snose razmjerno veći dio tereta stabilizacije od zaposlenika (Županov, 1996:288). Na pitanje „Što su bili stvarni motivi takve vladine politike prema umirovljenicima?“ autor hipotetski odgovara upozoravajući na dva ključna faktora u svakom političkom odlučivanju – faktor „ljestvica nacionalnih prioriteta“ (kako ih definira izvršna vlast) te anticipirana snaga otpora onih koji će biti pogođeni, odnosno procjena političkih posljedica otpora (Županov, 1996:288). To nam govori, dakle, o društvenoj moći umirovljenika. Transformativni kapacitet, kako ga Giddens naziva (Giddens, 1979), odnosno djelovanje koje implicira moć (sposobnost da nešto promijenimo u društvu) kao da se gubi kada navršimo određeni broj starosnih godina. Kako umirovljenici kao fizičke osobe gube određene fizičke mogućnosti, tako je društvo „zdravorazumskim zaključivanjem“ starijim osobama, još uvijek potencijalnim „agentima“ društvenog sustava, odlučilo umanjiti i ekonomske resurse te znatno degradiralo mogućnost njihove agencije. U konkretnom slučaju, interesi umirovljeničke populacije bili su vrlo nisko rangirani na ljestvici vladinih prioriteta. Vlada je pretpostavila minimalne mogućnosti kolektivnog otpora izlaskom na ulicu ili štrajkom, a nije se bojala niti ugroze od „kažnjavanja“ vladajuće stranke na izborima od strane umirovljenih birača. „I političari, baš kao i obični smrtnici, često idu linijom manjeg otpora!“ tvrdi Županov (1996:289). Koji su, dakle, mogući faktori pasivnog ponašanja umirovljenika? Spomenuti autor navodi uobičajeni strah od represije vlasti u slučaju javnih prosvjeda i demonstracija iako se ne smije smetnuti s uma da su umirovljenici populacija sa znatnim zdravstvenim tegobama te da se nemali broj njih vrlo teško kreće. Stoga kao vjerojatniji razlog uzima druga dva faktora ponašanja: opću apatiju i pomanjkanje efektivnog vodstva (Županov, 1996:289). Kao uzrok apatije autor smatra kako se ljudi dovedeni na sam rub egzistencije naprosto ne bune jer je njihov horizont razdoblje od 24 sata. „Ako su u tom razdoblju uspjeli da ne odu u krevet prazna želuca, oni su zadovoljni“ (Županov, 1996:290). Što se tiče nepovjerenja u autonomnu kolektivnu akciju, to se smatra kulturnim nasljedem socijalističkog razdoblja (Županov, 1996). Ali spremnost za kolektivnu akciju, da i postoji, ne bi bila dovoljna. Potrebno je efektivno vodstvo koje bi takvom akcijom upravljalo i kao takvu ju uopće započelo. Postojeće umirovljeničke udruge tada su imale još znatno malen utjecaj u toj populaciji. No još je veća zagonetka izborna ponašanja umirovljenika. Oni se, naime, iako u vrlo lošem položaju, gotovo nikada ne odlučuju za radikalnu promjenu ili promjenu uopće. Mogući razlozi koje Županov navodi jesu pomanjkanje informacija o položaju umirovljenika kao društvene skupine, ali i političko iskustvo umirovljenika koje se temelji na izborima plebiscitarnog karaktera (za postojeći režim ili protiv njega). Treća

pretpostavka takvog ponašanja jest golema pravna moć vladajuće stranke i prirodna težnja nemoćnih da se identificiraju s onim tko je moćan (Županov, 1996:290). Objektivna situacija u kojoj su se našli umirovljenici pretvorila je većinu njih u socijalne slučajeve. Mnogi uz mirovinu dobivaju socijalnu pomoć i hrane se u pučkim kuhinjama, stoga se čini da umirovljenici mirovinu ne vide kao svoje pravo, nego kao pomoć države. Zbog toga se na biralištu ponašaju u stilu narodne izreke: „Ne grizi ruku koja te hrani!“ (Županov, 1996:290). Stav vladajućih, ali i suzdržanost ugroženih, s lakoćom je umirovljeničku populaciju učinilo nevidljivima. Ovdje postoji i treća, u mnogočemu važna strana (pa tako i u podupiranju „nevidljivosti“) – mediji.

Utjecaj medija na stereotipizaciju umirovljenika

Mediji, vjerojatno posve legitimno, procjenjuju da čitatelji nisu mnogo zainteresirani za probleme umirovljenika (Županov, 1996). Srednje i mlađe generacije imaju puno vlastitih izvora stresa i ne preostaje im vremena baviti se problemima starijih ljudi tjerajući ih tako i svojim stavom na margine društva, kao da njih te godine nikada neće sustići. Spomenuto smanjenje slobodnog vremena u suvremenom svijetu uzrokovalo je i manjak vremena za posjećivanje starijih osoba, bake i djeda ili oca i majke, zbog čega se mlađima reducirala i mogućnost razumijevanja starosne dobi. Mediji tako u nedostatku stvarnoga kontakta između mladih i starijih nerijetko postaju jedini izvor međugeneracijskog kontakta, što onda ostavlja dovoljno prostora za prihvaćanje stereotipa (Damjanić, 2017).

Robinson, Callister i Magoffin (2009) proveli su analizu filmova za mlade u periodu između 1980. i 2006. u kojoj su rezultati pokazali podzastupljenost starijih ljudi u tim filmovima čineći tek oko 7% ukupnog broja likova koji se pojavljuju, i to najčešće kao sporedni i pozadinski glumci. U 45% odabranih filmova osobe treće životne dobi prikazuju se pozitivno, ali s preuveličanim prefiksom. Česti stereotipi starijih osoba stvaraju se kroz sliku „savršene bake ili djeda“ ili osobe koja „uspješno stari“. Ipak, u 32% filmova za mlade starijim se osobama pripisuju negativne karakteristike – kao grintavi, staromodni, loših vozačkih sposobnosti i sa sindromom stalnog prigovaranja (Damjanić, 2017). Uzimajući u obzir veliku izloženost mladih medijima, a s druge strane sve manju mogućnost provođenja vremena sa starijima, stereotipizacija starijih osoba od strane mladih nije nešto iznenađujuće. Time se stvara začarani krug u kojem se interakcija s tom skupinom ljudi sve više reducira, a ono o čemu malo znamo – slabo i propitujemo.

Kada govorimo o medijima, neizbježno je obuhvatiti i reklame. S obzirom na to da se proces starenja smatra društveno nepoželjnim, mediji raznim porukama dodatno potvrđuju negativnu percepciju starenja. Treća životna dob predstavlja se kao nešto čega se treba sramiti, proces koji treba izbjeći, a znakove starenja minimizirati ili potpuno ukloniti (Stojanović, 2020). Tržišna industrija takav stav iskorištava namećući proizvode koji

„spašavaju od procesa starenja“, stoga je najčešća prisutnost starijih osoba u reklamama anti-aging proizvoda. Društvo često smatra starenje kao nešto od čega ljudi obole u kasnijim fazama života zanemarujući da je to proces koji traje od rođenja do smrti (Stojanović, 2020:17). Smatrajući ljepotu i mladolikost društvenim idealom i normom, mediji starijem stanovništvu (osobito ženskoj populaciji) nameću kreme i serume koji „liječe i revitaliziraju“, što stvara asocijacije da određeni proizvod služi kao lijek za bolest koja je snašla ženu u „poodmakloj dobi“. Često upotpunjen pridjevom čaroban, proizvod se legitimira pozivajući se na vjerodostojnost preporuka različitih doktora i specijalista, što nas ponovno upućuje na proces starenja kao vrstu bolesti. Međutim, muškoj populaciji rijetko se nameću zahtjevi prikrivanja znakova starenja. Dok se za žene, ako ne koriste proizvode kojima njeguju svoje lice i prekrivaju bore, smatra da „ne drže do sebe“, društvo dopušta muškarcima da prirodno ostare. Štoviše, to se smatra poželjnim jer se maskulinitet povezuje sa samopouzdanjem, autonomijom, samokontrolom, osobinama koje se pojačavaju s godinama (Stojanović, 2020:4). U istraživanju pedesetak anti-age reklama u časopisima L. Stojanović otkriva kako je jedina reklama koja spominje starosni termin u vezi s muškarcima ona za „miris s muževnim karakterom drva i jantara koji pomlađuje osjetila“ (Stojanović, 2020:12), koja se odnosi na parfem, a ne na serum ili kremu, što jasno upućuje kako se pomlađivanje u muškaraca ne odnosi na fizički izgled. Ostale reklame u kojima možemo vidjeti stariju dobnu skupinu su one za madrace, masažere, zubne proteze i slične proizvode koje upućuju na „propadljivost“ starijih osoba, tegobe s kojima se suočavaju i povećani umor.

Reklama koja je 2014. godine u RH izazvala pomutnju kod stanovništva treće dobi, medijska kampanja Teleoperatera VIP, kao ciljanu skupinu imala je tzv. generaciju Y – osobe koje su rođene između 1980. i 2000. Rečenice poput: „Znam ja zašto vam mi idemo na živce. Mi smo mladi, a vi niste. Sorry, ali netko vam je to trebao reći.“ izazvale su negativnu reakciju javnosti, ne samo starijih osoba nego i onih koji toj Y-skupini pripadaju. Nužno je reći kako VIP tarifu osobe treće dobi plaćaju u jednakoj mjeri kao i mladi, to nije proizvod koji koriste samo teenageri, nije skateboard, nego mobilna mreža.

Ageizam – diskriminacija koja se ne propituje?

Iako nas stratifikacija prvobitno asocira na društvene klase i slojeve, postoje i drugi oblici – na temelju rase ili etničke pripadnosti (rasizam), na temelju spola (seksizam) i na temelju dobi (ageizam). Posljednji je oblik tipičan za industrijska društva (Županov, 1996:292) i čini osnovicu društvenog konsenzusa (Županov, 1996:292). Iako u mnogočemu različiti, sva tri oblika stratifikacije povezana su sa siromaštvom jer se ciljanim društvenim skupinama uskraćuju nagrade i mogućnosti (društveni resursi), bilo institucionalizirano (posebnim propisima) ili kulturno (Županov, 1996:292). Ageizam podrazumijeva podjelu

društva na tri dobne skupine: mladu, srednju (koja obuhvaća većinu radno aktivnog stanovništva) i staru dobnu skupinu u kojoj su pretežito umirovljenici. Najviši status (i najveću moć) ima srednja dobna grupa, dok mlada i stara grupa imaju najniži status, zbog toga što ovise o zaposlenom stanovništvu. Također, ove dvije grupe izložene su i većim legalnim ograničenjima. Tako se, na primjer, mladima do srednje dobi može zabraniti konzumacija alkoholnih pića u javnim lokalima, kupovina duhanskih proizvoda, vožnja automobila ili ženidba, dok su stariji zakonom isključeni s tržišta rada, ne smiju voziti bez posebnih fizikalnih testova, a u Americi mogu čak izgubiti neke povlastice socijalnog osiguranja ako se ožene (Županov, 1996:292). Iako su i mladi i stari žrtve ageizma, postoji značajna razlika – za mlade je to prijelazno stanje u status odraslih, a za stare trajno stanje koje se pogoršava sve do smrti (Županov, 1996:292). Sve to stvara pogodno tlo za razvoj negativnih stereotipa prema umirovljenicima. Zabrinjavajuće je i to da se oni uzimaju kao homogena skupina iako ona obuhvaća raspon od 20 godina s mnoštvom različitih pozadina i iskustava.

Neki autori, poput Traxlera, ističu četiri čimbenika koji doprinose negativnoj slici starenja (Damjanić, 2017 prema Formosa, 2001). Prvi se odnosi na strah od smrti koja se percipira kao prijestup, a ne kao normalni i predvidljivi dio života čovjeka. Takva percepcija naročito dominira u zapadnim društvima s visokim stupnjem ageizma za razliku od istočnih zemalja koje život i smrt smatraju dijelom neprekinutog ciklusa. Drugi čimbenik jest sve veći naglasak na kulturi mladih, čemu uvelike doprinose mediji isticanjem tjelesne privlačnosti, seksualne aktivnosti i sličnih sadržaja koji ističu trend mladosti. Takav trend ne utječe samo na poimanje starijih osoba od strane mlađih generacija nego i na auto-percepciju osoba treće životne dobi. Treći element referira se na ekonomske sposobnosti umirovljenog stanovništva kao dijela populacije koji ne pridonosi ekonomskom rastu. Dok se djecu promatra kao buduće ekonomske potencijale u koje vrijedi ulagati, osobe treće životne dobi smatra se ekonomskim troškom, što neizbježno vodi do diskriminacije. Posljednji čimbenik odnosi se na znanstveni prikaz starenja koji se donedavno temeljio isključivo na slabim i nedovoljnim gerontološkim istraživanjima (Damjanić, 2017). Uzrok ageizma vidljiv je i u političkom aspektu demografskog starenja povezanog s porastom starijeg stanovništva u kojem upravo oni čine većinu glasačkog tijela te time odlučuju o bitnim pitanjima. Prema posljednjem popisu stanovništva u Republici Hrvatskoj 2011. godine udio populacije treće životne dobi obuhvaća 17,7% ukupnog stanovništva (Državni zavod za statistiku, 2011).

Čini se da su ageistički stereotipi još dublje ukorijenjeni od onih rasističkih i seksističkih jer im se nitko ne suprotstavlja (Županov, 1996:292). Međutim, postoji međufaza između običnog stereotipa i „konačnog rješenja“ u koju stereotip može vrlo lako evoluirati – a to je kolektivna stigmatizacija (Županov, 1996:292). Stigmom podrazumijevamo svako odstupanje od nekog standarda društvene „normalnosti“, a Goffman navodi tri vrste stigmatizacije: moralnu (prekršitelji zakona i propisa), fizičku (bilo koja vrsta fizičke

hendikepiranosti, mentalne ili fizičke bolesti) te plemensku stigmatu rasne ili etničke pripadnosti. Tipove stigme dalje razlaže na diskreditirane, diskreditabilne i ne-osobe (engl. nonpersons) (Goffman, 2009). Posljednji tip posebno se javlja i u slučaju umirovljenika. Ne-osobe su osobe kojima se, u datoj situaciji, ne poklanja uljudna pozornost uobičajena u interakcijama s drugim ljudima, nego ih se tretira kao da ne postoje (Županov, 1996:293). Stariju osobu na ulici doživljavamo isključivo kao „baku“ ili „djeda“ ne pomišljajući da ta osoba ima i druge identitete. Ta osoba, jednako kao i drugi, bila je dijete, adolescent i radnik, no, i da se rodila kao umirovljenik, zar bi se trebala praviti razlika?

Suvremeni mitovi o starenju

Postoji čitav niz mitova o starenju koji mogu pogodovati razvijanju novih ili učvršćivanju postojećih stereotipa prema osobama treće životne dobi. Vrlo je važno istaknuti kako su mitovi refleksija naše svijesti, a na pojedincu je da procijeni koliko oni proizlaze iz fikcije, a koliko iz objektivne realnosti. Svjetska zdravstvena organizacija 2008. godine objavila je dokument *Demystifying the myths of ageing* u kojem ističe neke od problema s kojima se starija populacija suočava te daje konkretne smjernice za mijenjanje postojećih mitova (Damjanić, 2017).

Jedan od mitova koji često možemo čuti u svakodnevnoj interakciji jest taj da briga i skrb za starije oduzima resurse mlađoj populaciji. U potpunosti netočan, ovaj mit opovrgava se činjenicom da skrb za starije neizbježno doprinosi mlađoj populaciji (primjerice zaštitnim mjerama na cestama, prikladnim uvjetima rada i sl.), a politika davanja potrebnih sredstava starijoj skupini pridonosi većoj štednji materijalnih resursa (Damjanić, 2017:36). Također, da su svi stariji ljudi isti i sa sličnim potrebama potpuno je netočna tvrdnja jer su individualne karakteristike svake osobe prisutne već od rođenja te se s dobi povećavaju. Netočnost ovog mita možemo potkrijepiti i činjenicom da nema jedne jedinstvene definicije starosti, već se ona može promatrati iz više različitih perspektiva: kao kronološka (kalendarska) starost, biološka datost i psihološka stvarnost, uzimajući pritom u obzir i različite potrebe spolova, etniciteta i kultura. Istraživanja pokazuju da se umirovljenici ni u ovoj pandemiji nisu osjećali podložnijima zarazi od ljudi ostalih generacija. „Više ih brinu ekonomske posljedice pandemije, nego sama pandemija“ (njih 82 %) (Mihaljević, 2020). Pogoršanje drugih zdravstvenih stanja i bolesti zbog nedostupnosti zdravstvene skrbi tijekom pandemije – to je brinulo 59% umirovljenika (14% jako, 45% malo). Ono što im je izazivalo brigu jest nemogućnost ili otežanost nabave zaštitnih sredstava (45%) i nedostupnost zdravstvene skrbi tijekom pandemije (59%). Kontakti s članovima obitelji i drugim osobama najmanje su ih brinuli (Mihaljević, 2020).

Smanjena kreativnost kao obilježje treće dobi također je mit s kojim se svakodnevno suočavamo. Važno je istaknuti kako ne postoji dobna granica za kreativnost i talent. Druš-

tveni doprinos starijih treba biti iskazan kroz stečene kompetencije i iskustvo, volontiranje, pružanje podrške mlađim pripadnicima društva i bilo kojim drugim načinom djelovanja u kojem se umirovljenici mogu osjećati društveno korisnima (Damjanić, 2017).

„Iskustvo starijih osoba je manje relevantno za moderno društvo“ još jedan je netočan mit koji pokazuje svu svoju paradoksalnost. Unatoč tehnološkoj revoluciji i naprednosti društva starije osobe imaju iskustva koja se ne mogu steći preko sredstava društvenog priopćavanja (Damjanić, 2017:35), što je vidljivo u prenošenju kulture i običaja, vještina starih zanata i sl.

Većina ljudi misli da starenje neizbježno sa sobom donosi i slabljenje intelektualnih snaga. Neuroznanstvenici i psiholozi demitiziraju takve stavove dokazujući istraživanjima kako stariji mozgovi imaju iznenađujuće sposobnosti i snagu. Kako ljudi stare, mentalna snaga počinje se značajno razlikovati među pojedincima slične dobi, što onemogućuje zaključivanje o sposobnostima neke starije osobe samo na osnovi njezinih godina. Međutim, različiti psihološki testovi otkrivaju da gotovo trećina 80-godišnjaka obavlja zadatke jednako dobro kao i njihovi mlađi kolege. Većina ljudi zadržava dobre mentalne vještine barem do 70. godine, a neki od faktora povezanih s dobrom mentalnom funkcijom u starijoj dobi jesu iznadprosječna naobrazba, stimulirajući životni stil i brak s inteligentnom osobom (Belan, 2019:17). Godinama je prevladavalo mišljenje da tijekom starenja pamćenje prvo „odlazi“. Međutim, istraživanja su pokazala kako se sposobnost koncentracije ili matematičko računanje zadržava jako dugo u starosti. Mozak koji stari zadržava iznenađujuću sposobnost „pomlađivanja“ prenošenjem funkcija na druge moždane stanice kako bi kompenzirao gubitke onih nervnih stanica koje su tu funkciju prestale obavljati (Belan, 2019:17).

Također, istraživanja umnih sposobnosti u laboratorijskim uvjetima potvrđuju da čovjek postaje mudriji u starijoj dobi. Mnoge studije pokazuju da se stariji ljudi prilagođavaju svojim „sporijim mozgovima“ izvršavajući zadatke efikasnije od mlađih osoba. Premda im ponekad treba više vremena da donesu odluku, ona je često bolja. Stručnjaci zaključuju kako stariji mozgovi nisu inferiorniji, nego su od mlađih mozgova naprosto drugačiji (Belan, 2019:17).

Politika obaveznog umirovljenja također nerijetko nema realne poveznice s radnim mogućnostima osoba treće dobi, njihovim sposobnostima i donošenjem odluka. Štoviše, starosna dob može povećati mentalne kapacitete starijih, a ne ih nužno smanjiti. Jednako tako, kod starijih osoba pokazala se veća motiviranost i ustrajnost u učenju novih vještina (Damjanić, 2017:35).

Unatoč činjenici da se starije osobe posvećuju mirnijem i opuštenijem životu, nije potpuno točan mit niti da osobe treće životne dobi vole biti same i zbog toga izbjegavaju društvene interakcije. Intenzitet njihove volje za uključivanjem u razne slobodne aktivnosti jednak je intenzitetu i volji mlađih osoba, a njihova društvena isključenost problem je cijelog društva, a ne njihove slobodne volje. Osim mitova podlogu stvaranja stereotipa

daju brojne šale i karikature o starijim osobama koje često preuveličano ističu njihove osobine prikazujući ih kao zaboravljive, nemoćne, socijalno neprilagođene i dr. (Damjanić, 2017:36). Zadaća je, dakle, cijele zajednice da izgradi različite strategije za starije, kao i plan zdravog i uspješnog starenja, kako bi mogla uspješno umanjiti društvene stereotipe i nedovoljna razumijevanja (Damjanić, 2017).

P. Bourdieu (1989) smatra kako u društvenoj stvarnosti, kao mjesta posebnih interesa, postoje različita polja – obrazovni sustav, umjetničko polje, religijsko, ekonomsko itd. Umirovljena osoba društveni je pojedinac kao i svaki drugi, stoga bi u svakom od društvenih polja trebala imati svoje mjesto. Međutim, ta polja, tvrdi Bourdieu, funkcioniraju prema specifičnim pravilima, a „oružje“ ili određena prednost u nekom polju jest kapital koji posjedujemo (ekonomski, kulturni, socijalni i simbolički). Nije teško zaključiti da se umirovljenoj osobi primarno umanjuje ekonomski kapital, no spomenutim društvenim stereotipizacijama i svime što ide uz njih osoba gubi i preostala tri. Osoba koja je mirovinski potplaćena i reduciranog autoriteta u društvu postaje i glavna meta kriminalnih radnji.

Umirovljenici kao žrtve kaznenih djela

Ministarstvo unutarnjih poslova vodi statistiku kaznenih djela prema osobama starijim od 60 godina. Prema preliminarnim podacima u 2019. godini kaznenim djelima oštećeno je ukupno 39 847 osoba od čega je 9312 osoba treće životne dobi, odnosno 23,4%. Problem kaznenih djela nad starijim osobama prepoznala je i država, pa je od 1. siječnja 2018. u Zakon o zaštiti od nasilja u obitelji prvi put uvedena, kao zaštićena, osoba starije životne dobi (Knežević, 2020:9). No MUP, nažalost, ne bilježi statistike o ekonomskom nasilju nad istima. Ovdje se prije svega misli na ugovore o doživotnom i dosmrtnom uzdržavanju, koji su često oruđe članova obitelji, vlasnika domova i drugih „skrbnika“ za beskrupulozno vršenje prijevara nad najslabijima. Poznati slučaj takvog nasilja dogodio se u Gospiću, gdje je obitelj „brinula“ o starici držeći je svezanu za radijator u hladnoj prostoriji (Koren, 2021). Činili su sve da starica ne preživi kako bi dobili zemlju i imovinu navedenu u ugovoru (Knežević, 2020). Mnogi takvi slučajevi ostaju uspješno zataškani jer onaj koji se mora obraniti, nema snage ispustiti glas. Umirovljenica iz Zagreba, gospođa Branka F., uspjela je skupiti hrabrosti i otići u Pravno savjetovalište SUH-a kako bi joj pomogli pri smještaju u dom za starije i nemoćne. U razgovoru s njom ispostavilo se da je nekoliko godina ranije potpisala ugovor o dosmrtnom uzdržavanju s vlasnicima jednog obiteljskog doma za starije i nemoćne, koji se u međuvremenu zatvorio. Odmah po potpisivanju ugovora novi vlasnici prodali su njezinu kuću, a njoj dali mjesto u garaži u dvorištu. Pravnicima je Branka rekla kako bi htjela ići u dom, ali su joj tamo rekli da ne može biti primljena zbog potpisanog ugovora o dosmrtnom uzdržavanju. Paradoksalno, u samom ugovoru davatelji uzdržavanja potpisali su puno doživotno uzdržavanje Branke i, na njezin izbor i

zahtjev, obavezu da joj osiguraju smještaj u domu. Ovo je samo jedan od brojnih slučajeva prijevera starijih osoba zbog kojih je Sindikat umirovljenika Hrvatske zajedno s Maticom umirovljenika u siječnju 2020. Ministarstvu pravosuđa RH uputio inicijativu kojom traži da se konačno ukine institut dosmrtnog uzdržavanja kao jedan od najprjepornijih instituta Zakona o obveznim odnosima. Prema istraživanjima, više od 80 posto starijih osoba koje ga potpisuju ne znaju razliku između tog ugovora i onog o doživotnom uzdržavanju, zbog čega u trenutku potpisivanja gube svu imovinu. Također, u inicijativi je zatraženo i da se u postojećem institutu ugovora o doživotnom uzdržavanju prihvate predložene izmjene Zakona o obveznim odnosima te da se hitno uvede registar potpisanih ugovora kako bi se uvidom u registar vidjelo koliko je takvih ugovora potencijalni uzdržavatelj već potpisao, pretvarajući ostvarivanje prava na brigu o tuđim životima u svojevrsno zanimanje. Zahtijevala se i zabrana potpisivanja takvog ugovora osobama kažnjavanim za određena kaznena djela (protiv života i tijela te imovine), što bi upućivalo na mogućnost činjenja istih prema primatelju uzdržavanja. Posebno su naglasili i zahtjev na prednost pri rješavanju sporova vezanih uz raskid ugovora o doživotnom uzdržavanju jer se nerijetko događa da primatelj uzdržavanja umre prije okončanja postupka (Knežević, 2020).

Zaključak

Živjeti u uređenoj, prosperitetnoj zemlji, gdje su glavni kriteriji rad znanje i kvaliteta; u državi bez korupcije, koja služi građanima, a nije sredstvo za ostvarivanje moći i ambicija političara, nije samo želja mladih i zaposlenih. To potvrđuje i Zvonimir, umirovljenik iz Zagreba, koji živi skromno od 2800 kuna mirovine za prikupljenih 40 godina radnog staža, zahvalan što ne prima minimalnu isplatu kakvu prima većina njegovih vršnjaka. „Htio bih da bude više poštenja, da se više cijeni i plati rad, da se izjednače plaće muškaraca i žena. Odlazak mladih ljudi je katastrofa, želim mlade i obrazovane na vlasti, neopterećene prošlošću“, poručio je (Knežević, 2020:20).

U Republici Hrvatskoj živi gotovo trećina umirovljenog stanovništva. Osobe koje su generalno oslabjele fizički, ali i u spektru ekonomskih resursa, nemaju gotovo nikakvu mogućnost utjecati kao agenti na društvenu strukturu (iako se agenti i strukture, po Giddensu, uvijek prožimaju i međusobno djeluju). Svoj status imaju priliku promijeniti jedino glasanjem za odgovarajuću vladu koja bi zastupala njihove potrebe, ali zbog pritiska društveno-političko-povijesnog naslijeđa, ali i društvene stereotipizacije i zanemarivanja, često odabiru pasivno ponašanje i pomirenje s vlastitom bijedom sudbine prihvaćajući etiketu koju im je nametnulo društvo. U tome im pomaže i medijsko prikazivanje populacije treće dobi, koji svojim reklamama starost naviještaju kao bolest i „ožiljke“ koje je nužno prikrivati radi društvene (ne)prihvaćenosti čineći tako ženski dio ove populacije ponovno većom žrtvom nametanja društvenih ideala. Brojni društveni mitovi i ageizam

homogeniziraju ovu skupinu stavljajući ju na marginu društva.

No, da osoba nakon 65. godine ne postaje društveno beskorisna, potvrdila su brojna istraživanja umnih sposobnosti starijih ljudi dokazavši da čovjek s godinama postaje mudriji i efikasniji u izvršavanju određenih zadataka. Da se od njih nema što naučiti, sasvim je jasno netočna tvrdnja koju, u najmanju ruku, možemo opovrgnuti brojnim životnim iskustvima, vještinama koje te osobe posjeduju te kulturom i običajima koje prenose.

U suvremenom društvu potrebno je osvijestiti kako treća životna dob nije sinonim za „ekonomski neaktivno stanovništvo“, već je to dio normalnog životnog procesa koji će svatko od nas proživjeti.

Literatura

- Akrap, A. (2006). Aktivni osiguranici i umirovljenici u Hrvatskoj – očekivani trendovido 2031. godine. *Revija za socijalnu politiku*, 13(2): 127-150.
- Belan, I. (2019). Opada li intelektualna snaga starenjem? *Glas umirovljenika: Glasilo Sindikata umirovljenika Hrvatske*, 269:17.
- Bourdieu, P. (1989). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, 7(1):14-25.
- Callister, M., Magoffin, D., Robinson, T. (2009). Older characters in teen movies from 1980–2006. *Educational Gerontology*, 35(8):687-711.
- Castells, M. (2007). An Introduction to the Information Age. *City: analysis of urban trends, culture, theory, policy, action*, 2(7):6-16.
- Damjanić, I. (2017). *Stereotipi o osobama treće životne dobi: iskustva starijih*. Diplomski rad. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Grgurić, J. (2020). Cijene u domovima za starije: Smještaj u dvokrevetnoj sobi od 2.500 do 7.500 kuna! Mirovina.hr. URL: <https://www.mirovina.hr/novosti/cijene-u-domovima-za-starije-smjestaj-u-dvokrevetnoj-sobi-od-2-500-do-7-500-kuna/> (12.09.2021.)
- Formosa, M. (2001). Exposing ageism. *Bold: quarterly journal of the International Institute on Aging (United Nations - Malta)* 11(2):16-23.
- Giddens, A. (1979). *Agency, Structure u: Central Problems in Social Theory*. University of California Press, 49-95.
- Goffman, E. (2009). *Stigma : zabeleške o ophođenju sa narušenim identitetom*. NoviSad: Mediterran Publishing.
- Hartmut, R. (2003). *Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society*. Blackwell Publishing Ltd.
- Jazić, A. (2020). Virus i statistika: Ko je umro od korone, a ko s koronom. Aljazeera. URL: <https://balkans.aljazeera.net teme/2020/11/7/virus-i-statistika-ko-je-umro-od-korone-ko-s-koronom> (12.09.2021.)

- Knežević, I. (2020). Korisnici najnižih mirovina uzalud rade. *Glas umirovljenika: Glasilo Sindikata umirovljenika Hrvatske*, 285:5.
- Knežević, I. (2020). Stariji kao laka meta. *Glas umirovljenika: Glasilo Sindikata umirovljenika Hrvatske*, 278:9.
- Koren, V. (2021). Nakon potpisivanja ugovora o uzdržavanju, starci umiru u šupama ili vezani za radijator. Moje vrijeme. URL: <https://www.mojevrijeme.hr/magazin/>(01.6.2021.)
- Leccardi, C. (2003). Resisting "Acceleration Society". *Constellations*, 10(1):34-41.
- Mihaljević, J (2020). Veliko istraživanje o umirovljenicima i koroni: Najviše im pomogla obitelj, najmanje država. *Mirovina.hr*. URL: <https://www.mirovina.hr/novosti/veliko-istrazivanje-o-umirovljenicima-i-koroni-najvise-im-pomogla-obitelj-najmanje-drzava/> (12.09.2021.)
- Mihok, D., Perko, G., Puljak, A., Radašević, H., Tomek Roksandić, S. (2011) Spašavaju li hrvatski umirovljenici administrativnom pristojbom sustav zdravstva? *Hrvatski časopis za javno zdravstvo*, 7(28).
- Petrović, J. A. Konačno pomoć za najsiromašnije starice. *Glas umirovljenika: Glasilo Sindikata umirovljenika Hrvatske*, 278:3.
- Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2011. Državni zavod za statistiku. URL: <https://www.dzs.hr/> (01.6.2021.)
- Stojanović, L. (2020). *Analiza reklama protiv starenja u hrvatskim časopisima*. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Škembar, A. (2003). Pravne i ekonomske osnove indeksacije mirovina. *Ekonomski pregled*, 54 (3-4): 288-298.
- Županov, J. (1996). Socijalna prava i ostvarivanje prava - saga o hrvatskim umirovljenicima. *Revija za socijalnu politiku*, 3(3): 285-297.